

О. НҰСҚАБАЕВ

социология ғылымдарының докторы, профессор
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: orazbek.nuskabayev@ayu.edu.kz

МАҢ ЖҰРТЫ

(тарихи-этносоциологиялық сараптама)

Аңдатпа. ДНК–генеалогиялық сараптаулар түпкі түрік текті халықтардың этногенездік түзілімінің тым тереңде жатқандығын дәйекті дәлелдермен негіздеп берді. Сол түпкі түрік текті түзілімдердің қатарында Маң жұрты да аталады.

Маңдар әу бастан-ақ жаугершілікке бейім, сотқар, аяушылығы аз, қатыгез әрі соғысқұмар жауынгер жұрт ретінде көрінген. Олар жаулап алған өңірлерінде ондаған мемлекеттердің құрылуына ұйытқылық жасаған. Талай-талай жаңа этностық құрылымдардың пайда болып, аяқтануына себепші болған.

Ғылыми айналымға алғаш рет енгізіліп отырған соны деректер негізінде мақалада маңдардың жаулап алуынан ерте дүниеде Таяу Шығыс пен одан арғы өңірлерде бірнеше мемлекеттердің қалай аяқтанғандығы деректеледі. Маң билеушілерінің үйлесімді ұйыстыруы мен ұйымдастыруы нәтижесінде ол мемлекеттердің қалай гүлденіп, өркендегені тың фактілік мәліметтер аясында нақтыланады.

Маңдардың солтүстік-батысқа қарайғы жаугершілік жорықтарының нәтижесінде скиф ұғым-түсінігінің Еуропа халықтарының тілінде қалай тұрақтанғандығы түсіндіріліп, «German» этнонимінің пайда болу себебі негізделеді.

Көне қытайлық мағлұматтар аясында ерте дүниелік Маң мемлекетінің құрылуы, сол мемлекеттің құрамында болған маньжурлердің маң этнониміне -ғыт жалғамасын жалғап алып, оларды «маңғыт», әскерін өз тілдеріндегі «қолы» ұғым-түсінігімен алмастырып «маң қолы» деп атауы нақтылы жазбалық деректер негізінде талданады. Кейіндеу келе «маң қолы» ұғым-түсінігінің нендей себептермен «маңқол» этнониміне айналу тарихы сараланады.

Кілт сөздер: Маң этнонимі, жанартаулардың атқылауы, көші-қондық үдерістер, Мидия мемлекеті, «скиф» этнонимі, «german» этнонимі, этнонимдердің пайда болуы, «нохой» (ноғай) этнонимі, «маңғыт» этнонимі, «маң қолы» ұғым-түсінігі, «маңқол» этнонимі.

O. Nuskabaev

Doctor of Sociological Sciences, Professor
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Kazakhstan, Turkistan), e-mail: orazbek.nuskabayev@ayu.edu.kz

“Mang” People

(Historical and Ethnosociological Analysis)

***Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Нұсқабаев О. Маң жұрты (тарихи-этносоциологиялық сараптама) // *Ясауи университетінің хабаршысы.* – 2023. – №1 (127). – Б. 464–478. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.37>

***Cite us correctly:**

Nuskabaev O. Man jurty (tarihi-etnosociologiialyq saraptama) [“Mang” People (Historical and Ethnosociological Analysis)] // *Iasauı universitetinin habarshysy.* – 2023. – №1(127). – B. 464–478. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.37>

Abstract. DNA-genealogical analyzes proved with consistent evidence that the ethnogenesis formation of peoples of original Turkic origin is very deep. Among the peoples of Turkic origin there is also the Man people.

From the very beginning, the Mangs were seen as merciless, cruel and warlike people. They instigated the creation of dozens of states in the regions which they conquered. It was the reason for the emergence and termination of many new ethnic structures.

Based on the data, which is introduced into the scientific circulation for the first time, the article describes how several states in the Middle East and other regions of the world ended before the conquest of the territories. As a result of the harmonious organization and organization of the rulers of Mang, how those states flourished and prospered is clarified in the framework of fresh factual information.

It is explained how the concept of «Scythian» stabilized in the language of the European peoples as a result of the warlike campaigns of the Mongols to the north-west, and the reason for the emergence of the ethnonym «German» is justified.

In the context of ancient Chinese information, the establishment of the early world state of Nogai, the Manchurians who were part of that state, adding the suffix -gyt to the ethnonym of the Manchurians, and replacing them with the concept of «mangyt» and their army with the concept of «hand» in their own language, is analyzed on the basis of specific written data. Later, the history of the concept of «mang kol» – the reason why it became the ethnonym «mangkol» will be differentiated.

Keywords: Mang ethnonym, eruption of volcanoes, migration-settlement processes, Median state, «Scythian» ethnonym, «german» ethnonym, origin of ethnonyms, «Nokhoi» (Nogai) ethnonym, «Mangit» ethnonym, concept of «Mang hand» – concept, ethnonym of «mangkol».

О. Нускабаев

доктор социологических наук, профессор

*Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясауи
(Казахстан, г. Туркистан), e-mail: orazbek.nuskabayev@ayu.edu.kz*

Народ «Маң»

(историко-этносоциологический анализ)

Аннотация. ДНК-генеалогическое исследование обоснованно доказывает, что формирование этногенеза тюркских народов имеет глубокие корни. В числе народов тюркского происхождения есть и народ маң.

Маң изначально считались воинственными, безжалостными, жестокими и склонными к воинственным подвигам народом. Они заложили основу для создания десятков государств в завоеванных регионах. Многие из них стали причиной появления и окончания новых этнических структур.

На основе данных, впервые введенных в научный оборот, в статье описывается о том, как народ Маң завоевал Ближний Восток. Как они в завоеванных местах обосновали новые государства. В свете новых фактических данных уточняется как процветали эти государства в результате гармоничной консолидации местных народов правителями Маң.

В статье объясняется, как в результате ожесточенных походов Маң на северо-запад сформировалось и укрепилось понятие «скиф» на языке народов Европы, обосновывается причина возникновения этнонима «German».

В рамках древнекитайских сведений на основе фактических письменных источников анализируется создание государства Маң в древнем мире. Присоединение маньжурами к этнониму «маң» аффикса -гыт образовался новый этноним «маңгыт». А название армии маң

маньжурами «маң қолы» (по маньжурскому понятию «қолы» обозначает эскер/армия), позднее переименоваемый в этноним «Маңқол».

Ключевые слова: этноним Маң, извержения вулканов, миграционные процессы, государство Мидия, этноним «скиф», этноним «german», происхождение этнонима «нохой» (ноғай), этнонима «Маңғыт», понятие – «Маң қолы», этноним «Маңқол».

Кіріспе

Генетикалық генеалогия түпкі шығу тектері бір әрі өзара туыстықтары бар адамдарды немесе адамдар топтарын үш түрлі жолмен анықтап, таразылайды.

1. Клеткалар цитоплазмасында болатын Митохондриялы ДНҚ (мт ДНҚ) молекуласы арқылы. Бұл молекула тек анадан балаларына қарай, келесі буында қыздарынан жиендерге қарай көшіріліп жатады.

2. Полиморфизмдік (бір тектес түрдің бірнеше формада болуы) әдісі көмегімен тек ер адамдардың бойында ғана болатын Y-хромосомының тұқым қуалаушылығын анықтау арқылы тұқым қуалаушылықтың тек әкесінен ұлына, келесі ұрпақтарына еш өзгеріссіз тікелей ауысып отыратындығын анықтап, дәлелдеу негізінде.

3. Аутосомы, яғни барлық хромосоманы жинақтап, жалпыгенетикалық портреттеме түзу арқылы анықтау. Аутосомы нақты адамға өзінің шығу тегін білдіріп қана қоймайды, сонымен бірге оған өзі мүшесі болып табылатын этностың түбі бір өзара туыстықтары бар, ділі мен тілі ортақ жұрттар екендігін білдіреді.

Жоғарыда аталғандардың барлығы ДНҚ-ны (дезоксирибонуклеин қышқылын) зерделеумен анықталады. Демек ДНҚ-генеалогиялық зерттеу – тірі клетка ядросында болатын дезоксирибонуклеин қышқылы молекуласы құрамындағы тұқым тектік ақпарат қорын сараптайтын генетикалық дәйек тәсілі болып табылады.

Бұл нуклеин қышқылы қандай да болмасын тірі организм ұрпағының түзелімі, дамуы және жеке белгілері туралы биологиялық ақпаратты сақтап, оларды жаңадан пайда болған клеткаларға (келесі зәуатқа) бұлжытпай көшіріп отырады. Соның арқасында тұқым қуу қасиеттері ұрпақтан ұрпаққа өтеді. Тұқымдық ақпарат негізінен ДНҚ-да сақталатын ядролық құрылым хромосомаларында жинақталады. Оның Y-хромосома түрі тек ер жыныстыларда ғана болып, ол әкесінен ұлына тікелей ауысады. Яки, әкеден тура тарайтын тұқымның бәрінде Y-хромосоманың бірдей элементтері сақталады.

Ер адамдардың Y-хромосома гаплотобын, әдетте, әліпбилік тәртіп бойынша А әрпінен Т әрпіне дейін белгілеп жіктеу жүйеленген [1, 15–16-бб.].

ДНҚ-генеалогия осы әріптік жүйені негізге ала отырып, Африкалық алғашқы есті үйірлік топты А әрпімен белгілейді. Ал осы А тобына кіндіктесе өрбіген гаплотоптарды В әрпінен Т әрпі аралығындағы әріптермен таңбалайды.

Африка құрылығынан Азия құрылығына өткен делінетін үйірлік топтар В гаплотобынан тараған С және F гаплотоптары болған делінеді. Шығу тектері бір делінетін осы екеуінің бірі С және содан бұтақтанған С3 гаплотоптары бұдан 60 мыңдай жыл бұрын Тәңірі тауының шығысын ала Теріскей Азияға өтіп Тұнық мұхиттан Алтай-Саян таулары мен Тарғабатай таулары баурайларына дейін жайыла қоныс тебеді. Ал F гаплотобы ұрпақтарынан өрбіген NOP құрама тобы бұдан 45 мыңдай жыл бұрын Гималай, Памир және Копетдаг тауларынан асып Теріскей Азияға аяқ басады. Олар Каспий теңізінен Алтай-Саян және Тарғабатай таулары баурайларына дейін қоныстанды. Олар, – дейді американдық ғалым А. Клесов, – бұл аймақтарда Орталық Азияның мамонтты өрістерінде Тәңір тауының шығысын ала жеткен С және С3 зәуатты жұрттармен қатар жайлады.

Р гаплотобынан бұдан 40-35 мыңдай жыл бұрын бір-біріне кіндіктесе Q және R бұтақтары тармақталады. Q гаплотобының біраз бөлігі кейіннен Аляска асып, болашақ

америкалық үндістерге айналады. Бүгінгі америкалық үндістердің 90 пайыздан астамы осы аталық Q зәузатына жатады.

Q зәузатының сыңары R зәузаты бұдан 27 мыңдай жыл бұрын M123 снип-мутациясын қабылдап R1 зәузатының негізін қалайды. R1 зәузатынан бұдан 23 мыңдай жыл бұрын оның кезекті SRY10831.2 және M123 снип-мутацияларын қабылдау нәтижесінде R1a және R1d зәузаттары түзіледі. Бұл гаплотоптар түпкітүрік тілінде сөйлеген жұрттардың ілкі ата-бабалары ретінде пайымдалады. Осыдан-ақ қайсыбір тарихшылар жазып жүргендей R1a және R1d гаплотоптары бір-бірінен бөлек-бөлек аяқтанған жұрттар емес, керісінше бір тұқымнан өрбіген бауырлас жұрттар екендігі ап-айқын болып білініп тұрады [2].

Сондай-ақ краниометриялық зерттеулер қорытындылары бойынша, Q, R1a, R1b және C, C3 гаплотоптары бойларында да анау айтқандай айырмашылықтар жоқ. Себебі бұл гаплотоптардың бәрінің де түпкі шығу тектері бір. Африкадан Азияға өткен делінетін B гаплотобынан бұтақтанған C және F зәузатынан өмірленгендердің ұрпақтары. Олардың бәрінің түрлерінде байқалатын аз-маз айырмашылықтар тек бертін келе өмір сүру аймақтарындағы табиғи-климаттық өзгешіліктерге қарай пайда болған. Оның үстіне, қазіргі орыс тіл білімі, теріскейазиялық топтарды бөліп-жарып жатпай, әу баста олар бір тілді, яғни тек қана алтай тілді топ болған деп қарастырады. Әрі, қазіргі орыс тіл білімі, арғы алтай тілді біртұтас топты бертіндеу келе ғана арғы түрік, арғы моңғол, арғы тунгус-мәнжүр, арғы корей, арғы жапон тілді қауымдарға бөлшектеніп кеткен деп есептейді [3, 1416–1602-бб.].

Демек үнемі өсіп-өніп, көбейіп отыру теріскейазиялық гаплотоптардағы (рулық қауымдардағы) адамдар санын арттырып, олардың әрқайсысының этникалық қауымдарға ұйысуларына ықпал етті.

Мысалы, қазіргі ғылыми антропологияның дәлелдемелері бойынша, түпкі түрік текті жұрттардан 200-ге жуық этникалық қауымдар өсіп, өрбіген.

Солардың бірі «Хунгур» деп этнонимделген жұрт. Этникалық осы жұрттан өсіп-өнген халықтар, қазіргі генетика ғылымының дәлелдеуі бойынша, күллі еуразиялық халықтардың шығу тегінде тұрған аталық жұрт. Бергісін айтпағанның өзінде, арғы скиф, хунну, хяньюнь, фин-угор, болгар, татар, түрк, сібірлік жұрттар, т.б. өздерінің шығу тектерін хунгурлардан бастап тарқатады.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің әдістемелік өзегін генетикалық, антропологиялық, этносоциологиялық, этнографиялық, этимологиялық тәсілдер құрады. Сонымен қатар зерттеуде тарихи-генетикалық, тарихи-салыстырмалық, тарих зерттеулердің қолданбалық әдістері, реконструкциялық тәсіл, диахроникалық талдау, хронологиялық тәсіл, лингвистикалық талдау, т.б. пайдаланылды.

Талдау мен нәтижелер

Өзге халықтар өз тілдерінің дыбысталу ерекшеліктеріне қарай «хунгур» этнонимін әртүрлі атамалайды.

Айталық, хунгурлармен ж.с.д. VI мыңжылдықтың соңына таман Янцзы өзенінен арғы өңірлерден көшіп келіп, осы өзеннің маңына қоныстанған тайлар (қытайлардың арғы ата-бабалары) жергілікті абориген халық – хунгурларды өз тілдеріне жақындатып «хуньюй» деп атамалаған. Өйткені олардың тілдерінде «-р» дыбысы дыбысталмайды. Хунгур, демек «хуньюй» (құян).

Моңғол жазбасында, атап айтқанда, «Моңғолдың құпия шежіресі. XIV–XV ғғ.» тарихнамасында «хунгур» этнонимі Qonyirat > Onyirat > Қоңғырат > Оңғырат (хонгирад) сұлбасында таңбаланған. Мұның себебі хунгурлар түрік-моңғол текті өзге де халықтар қатарында қазіргі жыл санауымыздың 907–1125 жылдар аралығында Ұлы Ляо (Қидан) мемлекетіне тәуелділікте болған. Міне, осы тұста хунгурларды қидандар өз тілдерінде

көптікті білдіретін «-ат», «-ет», «-т» жалғауын жалғап «хунгур-ат» деп атамалап кеткен. Міне, сонан бері орталықазиялық түрік-моңғол текті халықтар хунгурларды «хунгур-ад», немесе «қоңыр-ат» деп атамалауды әдетке айналдырып алған.

Парсы тілінде, мысалы, Рашид ад-Диннің (1243–1318 жж.) «Жамия ат-Тауарих» атты еңбегінде хунгурлар «Кунгурат» деп жазбаланған.

Орыс тілінде «хунгур» этнонимі «хунгирад» деп жазбаланып жүр.

Қазақ тілінде «Қоңырат» деп ұлықталады.

Сібірлік халықтар тілдерінде:

1. Хунгур, хунугур, кунгур, қоңыр, конгурей, хунгурай, қоңырат.

Әлем халықтары тілдерінде, – дейді татардың лингвист ғалымы М. Закиев, – әр халықтың дыбыстық ерекшеліктеріне қарай «хунгур» этнонимі төмендегіше атамаланып, жазбалады (автордың пікірін ақсатып алмас үшін түсіндірмелеріне жазылған тілінде сілтеме жасалды).

2. Һунугур, хоногур, онногур, оногур, огур, угр, угор, утргур (утыр огур).

Этноним угор образован по тюркский модели на основе бесспорно тюркского первичного этнонима ар (люди, мужчины), который конкретизировался первичным этнонимом ок (племя, род). Окар>окур>огур в целом означает «окские люди». Венгерский тюрколог Геза Куун еще в 20 в. пришел к уверенному выводу о первоначальной тюркоязычности угров/угоров.

Греческие историк Симокатта сообщают, что угоры в древности именовались... хуньи (хуньей, хунгур). Поэтому не удивительно наличие этнонимов хоногур/онногур/оногур, образованных из первичных этнонимов хунгур, ок, ар/ур. А, этноним утргур (утыр огур) называл, по видимому, огуrow особых земледельцев.

3. Хунгур, хуногур, хунгар, унгар (венгр).

Финно-угорские ученые пришли к выводу, что названия мадьяр, венгр сами представляют слова тюркского происхождения; эти термины венгры получили от тех тюркоязычных племен, которые придали им тюркский антропологический оттенок. Венгр происходит от варианта унгар (более древняя его форма хунгар<һунугор<хунгур). Мадьяр казахская племя, живущее в Костанайской области Казахстана.

4. Хунгур, хунугур, хуногур, оногур, болгар.

(Хунгур>хунугуры>хуногур>оногуры считаются непосредственными предками болгар. Сведения об этом сохранились в древнегреческих источника.

«Хунгурлар бұлғарлардың арғы ата-бабалары болып танылады» [4, 53, 183, 190-бб./.

«Бұлғарлар өздерінің хунгурлардан өсіп-өнгендігін мақтаныш тұтады» [5, 14–23-бб.].

5. Утигуры/утургуры, кутригуры/кутургуры, һунугуры/һоногуры.

В Причерноморье еще в 3 тысячелетии до н.э. жили тюрки, в том числе ранние болгары – оногуры, т.е. хуногуры или просто огры, которые был предками и болгар. Они носили еще этнонимы: утигуры/утургуры, кутригуры/кутургуры, һунугуры/һоногуры и т.д. [4, 194-б.].

Жалпы орталықазиялық этникалық қауымдардан 200-ге жуық әртүрлі халықтар бұтақтанған. Солардың бірқатарын ұлтаралық араздықты қоздырушы орыстың шовинист ғаламдары «үндіеуропалық тілді халықтар-мыс» деп атамалап, жазбалап жүр. Себебі олар бұл ұғым-түсінікті танымдық тұрғыда мазмұндаудан гөрі, мағынасына саяси астар беріп, бір жағынан орыстардың орталықазиялық ру-тайпалардан тұқымданған таза орталықазиялық жұрт екендігін жасырғысы, сөйтіп орыстарды еуропалық жұрт етіп көрсеткісі келеді. Екінші жағынан, орыс шовинист тарихшылары орыстарды әлемнің басқа халықтарынан артық жұрт етіп көрсетуге ықылас танытып тұрады.

Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін Сталин нұсқауымен өрістеген бұл саясат орыс тарихнамасына ешқандай да абырой әпермеді. Керісінше күлкіге қалдырды. Әлемнің прогресшіл тарихшылары орыстардың кімдерден ұрықтанғанын және де тек XX ғ. екінші жартысының ортасына таман пайда болған жұрт екендігін ап-айқын етіп дәлелдеп берді.

Әсіресе украин тарихшылары орыс шовинист тарихшылары айтып та, жазып та жүргендей Украина жерінде ешқандай Киев русі деген орта ғасырлық мемлекет болмағандығын, өздерінің орыспыз деп жүргендермен еш қандайда туыспайтындықтарын, түп тектерінің сонау есте жоқ ескі замандарда Қара теңіздің солтүстік өңірлерінде өмірленген хунгурлардан бұтақтанған скифтердің, хазарлардың, қыпшақтардың және басқа да ондаған түпкі түрік текті халықтардың ұрпақтары екендігін дәлелдеп берді. Киев қаласын алғаш рет салып, зор шаһарға айналдырған түрік текті халықтар болғандығын әлем халықтарына паш етті. Сөйтіп өздерін украиндармен бір текті халықпыз, түп тегіміз славяндардан деген жалған ойға бой алдырған орыстардан аулақ қашты.

Хунгурлардың пайда болып, өсіп-өнген өңірлері туралы әртүрлі пікірлер білдіріледі.

Дей тұрғанмен қытай ғалымдарының соңғы жылдардағы полигенетикалық зерттеу нәтижелері анықтап бергендей, хунгурлардың пайда болып, өсіп-өнген өңірі деп қазіргі ҚХР-ның Шаньси, Хебэй, Шэньси провинциялары, Ордос үстірті, Ішкі Монғолия аймақтары аталады.

Оны қытай генетиктері Ордос үстіртін айнала қоршап жатқан таулардың шығыс бетіндегі «Шаньдиндун (Шың басындағы үңгір) үңгірінен табылған адам сүйектеріндегі ДНК-лық зәуазаттарды бүгінгі таңда өздерін хунгурлардан бұтақтанған жұрттармыз деп жүрген ондаған ұлттың ДНК-лық молекулаларымен салыстыра отырып, дәлелдеген. Атап айтқанда, олар «Шаньдиндун» үңгірінен табылған сүйектердегі Q, R1a, R1b, C және C3 зәуазаттары бүгінгі таңда ҚХР-ның солтүстігі мен солтүстік-батысында тұратын, бірақ қытайланып кеткен хунгур ұрпақтарының, бурят пен моңғол хунгурадтарының, Сібір татарларының, хакастардың, тыбалықтардың, фин-угорлардың және т.с.с. өзге де халықтардың бойында бар екендігін анықтаған [6]. Өйткені хунгурлардың да біршамасы Теріскей Азияда жиі-жиі орын алып отыратын табиғи-климаттық өзгерістерге, катаклизмді апатты жағдайларға, жанартаулардың жиі атқылауына, қуаңшылықтарға және басқа да жағдайларға байланысты өздерімен бауырлас өзге де этникалық қауымдастықтармен араласа-құраласа өмірлене жүріп, түкпір-түкпірге жер ауып отырған. Олар жаңадан барып жерсінген өңірлеріндегі жергілікті жұрттармен мидай араласып кеткен. Оларға қыз ұзатып, олардан келін түсіріп дегендей құда-жекзат болған.

Айталық, әлі күнге дейін хунгур (хунгурай) ұрпақтары өздерімен араласа-құраласа өмірленіп келе жатқан кете (хеттер) мен маң (қазір «маңғұл» деп атамаланып жүргендердің) ұрпақтарын жиен деп еркелетіп атамалайды [7, 41–45–66].

Сілтемеде мысалданған екі этникалық қауымдастықтың бірі – кетелер (хеттер) орталықазиялық көне халықтардың бірі. Міне, осы халық орыс тарихнамасында «Еуропада «баулықталған керамика» мәдениетін түзуші үндіеуропалық халықтардың батыс бұтағы» ретінде жазбаланып, аталады [8].

Дей тұрғанмен осы түсіндірменің ақиқаттылығын, сондай-ақ ж.с.д. VI ғасырда Рим қаласын жаулап алған кельттердің кімдер екендігін анықтау мақсатында еуропалық ғалымдар арнайы жүргізген зерттеу орыс тарихшыларының «үндіеуропалықтар» деп атап жүрген халықтың кімдер екендігін анықтауға септігін тигізіпті. «Үндіеуропалық» деп аталып келген бұл жұрт орталықазиялық халық болып шыққан. Өсіп-өнген өңірлері ретінде Кузнецк Алатауы баурайлары аталады. Кетелердің біршамасы сонау есте жоқ ескі замандарда-ақ Орталық Азиядан көше-көше келіп, Кіші Азияны жерсінген. Кіші Азияда кетелер (хеттер) Египетпен иық тірестірген өте мықты әрі барынша гүлденіп-көркейген өз мемлекетін орнықтырған. Оған хет патшаларының фарон Аменхотеп III және оның ұлы Эхнатон биліктері тұсында Египетпен әскери, сауда-саттық және дипломатиялық байланыста болғандығын растайтын құжаттардың Египет архивтерінен табылуы куәлік етіпті. Ал археологиялық қазбалар барысында табылған шумер-аккад-хет сөздігі 15 мыңнан астам қыш таңбаларда жазылыпты. Хет патшаларының жарлықтары, сауда-саттық есептері, мәдени,

саяси, тарихи және әдеби тексттер археологтарды тіптен таң қалдырған. Мұның бәрі Хет мемлекетінің өз заманында өте озық әрі гүлденіп-көркейген ел болғандығын білдірген. Ең қызығы осы хеттердің шығу тегін іздестірулер, еуропалық тарихшыларға, олардың қазіргі қазақ халқын құрылымдап отырған ұлыстардың бірі – кетелермен түбі бір жұрт екендігін анықтауға септесіпті. Ал хунгурлар жиен деп мақтан тұтқан екінші жұрт – Маң халқы болған.

Хунгурлар жиен деп мақтан тұтқан Маң жұрты

Маңдардың пайда болып, түлеп ұшқан атажұрты – Алтай-Саян тауларының қалың орманды шың-құздарының баурайларындағы жынысты тоғайлы, көк шалғынды алаптар. Олар бұл маңды нағашы жұрты – хунгур/ат/тардың біршама ру-тайпаларымен және өзге де бауырлас этникалық топтармен араласа-құраласа мекендеген.

Ел билеушісі Маңғытай деп ұлықталған.

Тар мағынасында «Маңғытай» аталымы аң-құсты, немесе атыс-шабыста жау әскерін «торылдаушы адам» деген ұғым-түсінікті білдірген. Кең мағынасында ел басшысы, яғни халық қараушысы деген мағынада қолданылған.

Пікіріміздің дәлелдемесіне түрік тілінің диалектік ерекшеліктерін талдаған В.В. Радловтың «Очерк словаря тюркских наречий» атты жинағынан мысал келтіруге болады. «Мангутай» – маңдардың жұрнақтары саналатын моңғол, сағай /шағай/ және телеут тілдерінде «торуылдаушы» деген мағынада қолданылады [9, 2015–2016-бб.].

Түрік текті халықтардың тілдік диалектік ерекшеліктерін бақайшығына дейін талдаған Ұлы ғалым айтса айтқандай, Маң қауымдастығының жетекшісінің Маңғытай аталуы заңды. Себебі халықтық аталым Маң-ға жалғанған «-ғы» қосымшасы көптікті (көп халық) білдірсе, «-тай» жалғамасы алтайлық халықтар тілдеріндегі -ай, -тай, -дай, -дей түрлерінде кездесетін өнімді аффикс болса керек. Бұл бір жағынан.

Екінші жағынан, сөз басындағы дәлелдемеде нақтыланғандай, Маң халқы әу баста тек аңшылықпен айналысқан жұрттардан құрылымдалған этнос болған. Өйткені «торуылдау» ұғымы көбіне-көп аңшылар арасында айтылатын түсінік. Осыған қарап маңдармен көршілесе қоныстанған өзге ел-жұрт маңдарды кейде «аң-құсты торуылдап ұстайтын аңшының халқы, яғни Маңғытай жұрты» деп атамалап кеткен сыңайлы. Келе-келе бұл ұғым-түсінік Маң этнонимін демеуші қосымша ұғым-түсінікке айналып кеткен. Осыдан Маң халқын былайғы ел-жұрт кейде Маңғытай елі деп те атамалауды әдетке айналдырып алған.

Қазіргі жыл санауымызға дейінгі мыңжылдықтарда Теріскей Азияда жиі-жиі табиғи-климаттық өзгерістер, адам айтса нанғысыз бет қаратпас аязды, мұздақты, қара суықты, не аймаққа жауын-шашын тамбай жалаң қуаңшылықты, не кейбір өңірлерінде жанартаулар атқылаған катаклизмді апатты жағдайлар орын алып отырған.

Міне осындай апатты жағдайлардың бірі, атап айтқанда, жанартаулардың атқылауы ж.с.д. 14–13 мыңжылдықтарда Шығыс Саян тауларындағы Қиой (қазіргі аталымы Хи-гол), Жамбалық (Жомболок) және Аха (Ока) өзендері алаптарында орын алған. Жанартау ағымының ұзындығы 74 км. жерге дейін созылған. Қалыңдығы кем дегенде 5–7 м. болатын жанартау шөгінділерінің ені ондаған гектар жерді алып жатқан [10, 34–49-бб.].

Міне, осы жанартау атқылауынан шошынған жергілікті халық (олардың ішінде маңдар да бар) жер ауа көшкен. Олардың бірқатары шығысқа, біршамасы батысқа қарай жөңкілген. Атажұртта қалғандары жанартау атқылаған жерден сәл аулақтау маңдарға барып қоныстанған. Алысқа ұзап, көшіп кетуге туып-өскен өңірлерін қимаған.

Алыс аймақтарға көші-қон түзгендердің ішінен батысқа қарай жөңкілгендері жолай кезіккен өзге қауымдарды өздеріне қосып ала жүріп, Каспий теңізінің шығыс жағалаулары мен Еділ өзенінің орта ағысына дейінгі аралыққа жайыла қоныстанған. Ел билігі Маң көсемдерінің қолында шоғарланғандықтан былайғы жұрт ел халқын көбіне көп Маң халқы деп этнонимдеген. Оған осы өңірлердегі жер-су атаулары куәлік ете алады. Мысалы Маңғыстау, Отаман тауы, Маната қыраты, Маңбұлақ, Маңсу, Маңсай, Маңдардан шыққан

362 әулиелер мекені, Жайық пен Еділ өзендері аймағындағы Сарыман, Ақаман, Еліман тұрақтары, т.т.

Өңірдің ел билеушілері «Ағаман» деп ұлықталған. Жергілікті халық әлі күнге елге сыйлы кісілерді көтермелеп «Пәленше Аха» деп құрметпен атамалайды.

Осы аймақта өсіп-өніп көбейе келіп, олар бертін келе өздерінің мемлекетін тіктеткен. Мемлекеттің құрылуында жетекші этнос – маңдардардың көсемдері шешуші рөл атқарған. Ел халқы әртүрлі, бірақ түпкі шығу тектері бір – түріктекті жұрттардан құрылымдалғандықтан мемлекет аталымы Ішғұз деп ұлықталған.

«Ішғұз» аталымы көне түріктік ұғым-түсінік. Толық мағынасында «ішкі ордалық жұрт» дегенді білдіреді. Ішғұздың скиф атануын, қазіргі лингвистика ғылымы, көне грек тілінде «ішғұз» ұғымының «скуз» болып естілуімен, осыған орай бұл ұғымды еуропалықтар өз тілдеріне жақындатып «скиф» деп атап кеткендігімен түсіндіреді. Ал «ғұз» ұғымы көне түрік тілінде «өгіз» деген мағынада қолданылған. Өйткені арғы түріктекті халықтар өгізді тотем тұтқан. Өздерін өгіз сияқты күші асып-тасыған жұрт санаған. Ал сырт жұрт ішғұздарды «сақ» деп этнонимдеген. Өйткені олардың байқаулары бойынша, ішғұздар өте сақ халық болған. Кез-келген мәселені жан-жақты екшелеп, көпшілік болып қана барып, шешім қабылдаған. Сол көпшілік болып қабылдаған шешім негізінде әрекет жасаған. Бір сөзбен қайырғанда, ұйымшылдығы мен қабілеттілігі жоғары заңғар халық болған.

Маңдардың Таяу Шығыс пен одан арғы жерлердегі халықтарды жаулап алуы

Жоғарыда анықтап алғанымыздай, Ішғұз мемлекетінің билігі Маң көсемдерінің қолында шоғарланды. Олардың мемлекетті басқару қаблеттерінің жоғарылығына, шешім қабылдау шеберліктерінің алғырлығына және батыл да қайсар, айтқандарын орындататын қырсық мінездеріне қарап, былайғы жұрт оларды – нағыз патшалар деп құрметтеп, ұлықтады. Айталық, бұл ұғым-түсінікті ежелгі қытайлар өз тілдерінде «сай уань» - сақ патшалары, еуропалықтар – «царские скифы» деп асқақтата мадақтап жүрді.

Ішғұздар түріктекті кілең айбынды жауынгер жұрттардан құрылымдалған халық болды. Олар қазіргі жыл санауымызға дейінгі мыңжылдықтарда-ақ Қос өзен (Месопотамия) және одан арғы өңірлердегі халықтарды жаулап алды. Сөйтіп Таяу Шығыс пен одан арғы өңірлерде ондаған түріктекті жаңа мемлекеттердің құрылуына ұйтқылық жасады.

Айталық, сондай мемлекеттердің бірі ретінде, әлемдік тарихнамада, Мидия мемлекеті аталады. Бұл мемлекеттің құрылуында ішғұздардың билігіндегі Маң жұрты көсемдері шешуші рөл ойнады. Сондықтан Маң аталымына көне түрік тілінде көптікті білдіретін -най жалғамасы жалғанып, мемлекет аталымы көпшілік шешімімен Маңнай (еуропалық халықтар тілдерінде – Мидия) деген аталымға ие болды [11, 4-б.].

Жалпылама айтқанда, ішғұздардың жаугершілік жорықтары Таяу Шығыс пен одан арғы өңірлерде өркениеттің қалыптасуына ықпал етті. Жоғары деңгейде сауда-саттық дамыды, жазу-сызу пайда болды. Есеп пен мәдениет, қол өнері мен зергерлік, ауыс-түйіс, айырбас дамыды. Рухани құндылықтар мен діни сенімдер аяқтанды. Келе-келе Таяу Шығыс пен одан арғы өңірлерді жаулап алып, онда ондаған түріктекті өз мемлекеттерін тіктеткен маңдар бастаған арғы түріктекті жұрттар өз қарауларындағы жергілікті халықтарға сіңісіп кетті.

Ал жаугершілік жорықтармен Таяу Шығыс пен одан арғы өңірлерге асқандарға ілеспей атажұртта қалған маңдар басқарған арғы түріктекті жұрттар туып-өскен өңірлерінде бұрынғыша өмірленіп жатты. Келе-келе олардың да біршамасы ж.с.д. 10-шы мыңжылдықта Орталық Азияны түгелге жуық қамтыған қуаңшылықта жан-жаққа – оңтүстікке, оңтүстік-батысқа және солтүстік-батысқа қарай босты. Бұл көші-қонның тарихы О. Нұсқабаевтың «Байырғы қоңыраттар» ата монографиясында [12, 128–163-бб.], жан-жақты талданғандықтан қайталап жатпаймыз, тек айтарымыз Маң жұртына қатысты мына төмендегі тың дерек.

Маңдардың біршамасының «German» атануы

«Генеалогия ДНК-сы деректері мен тілдік айғақтарға сүйенген бірқатар зерттеушілер германдықтарды осы Маң жұртының ұрпақтары болып қалуы мүмкін делініп осы күнге дейін айтылып келген жорамалды пікірді растамалай бастады.

«Байырғы көне дерек көздерінде «герман» аталымының «ерман», «эрман», «ирман» деген нұсқалары көріністеніп қалатын. Мысалы IX ғасырда өмір сүрген араб географы Мұхаммед ибн әл-Хваризми Германияны: «Ирманья, а она – земля ассакалиба» [13, 48-б.], деген дерек берген. Мұндағы ассакалибаның Геродот жазатын «сколоттар» екенін, ал оның түрікше «асколыты» деп аталатынын тілші ғалымдар әлдеқашан делелдеп қойған болатын» [14, 152-б.].

Маңдар болмысына қатысты арғы-бергі ғалымдар тарапынан деректелген жоғарыдағы мағлұматтар әрі лингвист, әрі тарихшы қазақ ғалымы К. Салғараұлы тарапынан қуаттала түседі.

Каспий теңізінің шығыс жағалауларын мекендеген маңдардың, - дейді ол, - «Тунгр» (тұң-ар) тайпасы жұрты Батысқа жылжыған. Олар көше-көше келіп, Рейн өзенінен әрі қарай өткен. Сүйткен тунгрлер осы өңірлерді мекендеп отырған галлдарды талқандап, оларға иелік еткен. Бағынышты халықтарға өсіп-өнген өңірлерінде аталғандай өздерін «ер+ман» дегіздіртіп ататқан. Осы «Ерман» аталымының алғашқы бөлігіндегі «ер» (эр, ир) түсінігі байырғы түрктің «батыр», «нағыз» деген ұғымын білдіреді. Ал, екінші жартылығындағы «Маңы» этнонимдік аталым. Сонда «ерман» аталымы «батыр маң», «нағыз маң» болып шыға келеді. Ежелгі «ерман» (эрман, ирман) аталымы бертін келе тіл өзгерістеріне қарай «German» деп аталымдалып кеткен. Ежелгі заман тарихшыларының германдықтарды ірі денелі, өжет, аяушылығы аз, қатыгез жауынгер жұрт ретінде сипаттаулары да пікірімізді тұздықтата түседі. Римдік тарихшы Тацит (58–117 жж.) «напротив, слово Германия новое, недавно вошедшее в обиход, ибо те, кто первыми переправились через Рейн и прогнали галлов, ныне известные под именем Тунгров, тогда прозывались германцами. Таким образом, наименование нового народа постепенно возобладало и распространилось на весь народ; вначале все из страха обозначали его по имени победителей, а затем, после того, как это название укоренилось, он и сам стал называть себя германцами [15, 354-б.]. Демек, германдықтардың түп тегі маңдардан бастау алатындығының анық-қанығы негізделген ақиқатты шындық [16, 95–102-бб.].

Орыс шовинист тарихшылары ойдан шығарып алып, дәріптеп жүрген «үндіеуропалық халық» деген термин қалай пайда болды, енді соның мән-мағынасын талдап көрелік.

А. Гитлер билікті иеленісімен немістердің рухын, саяси және еңбек белсенділігін көтеру үшін біршама идеологиялық шараларды жүзеге асырды. Сондай шаралардың бірегейі ретінде немістердің арий текті таза қанды норд тұлғалы халық екендігін дәлелдеуге күш салды.

Арий текті таза қанды норд тұлғалы неміс халқының шығу тегі мен пайда болған өңірлерін іздестіріп Кавказға, Тибетке, Үндістанға, Иранға экспедициялар аттандырды. Бірақ әлі күнге дейін арий текті халықтың нақты қай аймақта және кімдерден пайда болғандығы белгісіз. Осыған қарамастан «арий» текті халықтың болғандығы туралы біржақты, көбіне-көп ойдан «құрастырылған» ұғым-түсінікті теориялар Еуропаны кезіп кетті. Том-том түсіндірмелер жазылды.

Сталин көзі тірісінде орыс тарихнамасына «арий текті жұрт» терминін «үндігерман тілді халық» дегіздіртіп, ендіртті. Түріктекті «Маң» халқынан бұтақтанған сақтарды «үнді-иран» текті жұрт дегіздіртіп, жаздыртты. Орыс тарихнамасы осы «жалған» сталиндік түсіндірмелерден әлі күнге арыла алмай, жазбаларының ғылымилығын жоғалтып алып жүр. Басқашалап айтқанда, батыс ғалымы тарапынан күлкіге қалып жүр.

Сталин о дүниелік болып кеткеннен соң «фашистерде іштей кегі бар» орыс тілді яхуди текті ғалымдар «үндігерман тілді жұрт» терминін өзгерттіртіп, «үндіеуропалық тілді халық» дегіздіртіп жазбалатып алды. Міне, осылайша XX ғ. елуінші жылдарынан бермен

қарай орыс тарихамасында «үндіеуропалық халық» деген жалған термин мен теория пайда болды.

Мұның да өзіндік себептері болды. Оны ДНК-генеалогия зерттеу тәсілін негіздеушілердің бірі американдық ғалым М. Клесов өзінің 2021 жылдың 19 июнь күнгі «You Tube»-дегі дәрісінде төмендегіше түсіндіреді.

Соғыс алдында литван текті археолог Мария Гимбутас ханым Каспий теңізінің шығысы мен Еділ өзенінің төменгі ағысы маңында археологиялық қазбалар жүргізеді... Бірақ фашистерге ілескен бұл ханым алдымен Германияға, әрі АҚШ-қа жер ауады. АҚШ-та жүріп ХХ ғасырдың 50-ші жылдары Ресейде жүргізген археологиялық қазбаларының нәтижелерін жариялайды.

Орыс тілді археологтар «көнешұңқыр» мәдениеті де атап жүрген мәдениет ошақтарын «Қорған мәдениеті» деген терминмен алмастырып алып, «үндігермандық жұрттар» ең алғашында Каспий теңізі маңы мен Еділ өзенінің төменгі ағысында өмір сүрді. Олар осы өңірлерден Еуропаға қарай кеткен деп елді дүрліктіреді.

Ал, бұған қарсылық білдірген орыс тілді тарихшылар Каспий теңізі маңында үндіиран тілді (Сталиннің анықтамасы) сақтар өмірленген. Міне, осылар күллі еуропалық халықтардың пайда болуының қайнарында тұрған деп даурықты... Осылайша, тарих ғылымында «үндіирандық тілді жұрттар» ұғым-түсінігі қалыптастырыла бастады.

Шынында да, М. Гимбутас ханым археологиялық қазбалар жүргізген өңірлерде түпкі тектері орталықазиялық гаплоготтардан (ру-тайпалардан) бұтақтанған түрік текті «Маң» жұртының өмірленгені рас, дау тудырмайтын факт. Маңдардың германдықтардың ел болып қалыптасуына тигізген еңбектері де зор.

Ал, қазіргі, яғни бүгінгі таңда, - дейді ойын одан әрі қарай сабақтаған А. Клесов, - Каспий теңізі маңында сонау есте жоқ ескі замандарда өмірленген жұрттарды: 1. М. Гимбутас ханымның «үндігермандық»; 2. Сталиннің «үндіирандық» халықтар деп атамалауының бір жақтылығы білініп қалды.

Өйткені жоғарыда анықтап алғанымыздай, орталықазиялық түпкі гаплоготтардан (ру-тайпалардан) 200-ге жуық әртүрлі этностар өсіп-өнген. Солардың бірі – R1bJ1b топты жұрт. Міне, осы топты жұрт және R1bC2a топты жұрт Каспий теңізін айналып, Кавказды басып өтіп, Анадолы арқылы Балкан түбегіне барған. Онда өсіп, өніп көбейе түскен олардың бірқатары Таяу Шығысқа, біршамасы Еуропаға, қалғандары кері көшіп Каспий теңізінің теріскейін ала бұрынғы ата-баба жұртына қоныстанған. Міне, осы жұрт бұдан 23 000 жылдай бұрын Алтай-Саян таулары мен одан арғы өңірлерде аяқтанған жұрттардың ұрпақтары-тұғын. Бұл ғылыми тұрғыда дәлелденген ақиқатты шындық. Көші-қон түзіп барып күллі Таяу Шығыс пен Еуропаның тең жартысына қоныстанған, араға бірнеше мың жыл салып қайтадан ата-баба қонысына көшіп-қонған жұрт баяғы түрік текті халықтардың ұрпақтары болатын. Демек «үндіеуропалықтар» деп аталып жүргендердің түрік текті халықтар екендігін терістеудің өзі де ұятты [17].

Осыны аңғарған прогресшіл орыс ғалымдарының өздері орыс шовинист тарихшылары тарапынан көрер көзге бұрмаланып, жазбаланып келген еуропалық халықтардың болмыстық тарихын қайта таразылап, жалған түсіндірмелерден тазарта бастады. Айталық Ресей медицина академиясының адам генетикасының популяциясы лабораториясы ғалымдары жүргізген зерттеу нәтижелері орыстардың және солармен түп тектері бір – туыстас делініп келген жұрттардың шығу тектері кімдерден екендігін анықтап берді.

Бұл зерттеудің бірқатар мәліметтерін «Власть» журналы өз оқырмандарына ұсынған.

Мәліметтерге қарағанда, орыстар ешқандай да «шығыстық славяндар емес», финдер болып шықты.

Генетикалық негізі бойынша белорустар «шығыстық славян емес», керісінше «батыстық», яғни поляктармен түбі бір туыс халық болып шықты. Сонымен қатар

«белорустардың орыстардан тым алшақ екендігі, чехтар және словактармен жақындығы барлығы анықталды».

Белорустарға қарағанда Финляндия финдері орыстарға генетикалық негізде ең жақын халық болып шықты. Y-хромосомы бойынша, орыстар мен Финляндия финдерінің ара қашықтығы бар-жоғы 30 бірліктік шаманы көрсеткен (бұл өте жақын туыстықты көрсетеді). Ал орыс пен фин-угор халықтары (марийлер, вепсалар, мордовалар және басқалары) арасындағы алшақтық бар-жоғы 2–3 бірлікті шамада екендігі білінген. Басқашалап айтқанда, орыстардың да, фин-угорлардың да бір-біріне өте жақын, өзара бауырлас халықтар екендігі байқалған.

Жоғарыда айтылғандармен қатар, зерттеулер нәтижелері бойынша, орыстардың татарлармен (орыстар барлық түрк-моңғол текті халықтарды «бұлар татарлар» деп атамалайды) ара қашықтығы Финляндия финдерімен бірдей, яғни 30 бірлікті шамада көріністенген. Демек, орыстардың тең жартысының Финляндия финдерімен сияқты, татарлармен де шығу тектері бір туыстықтары бары білінген.

Украиндықтардың шығу тектері туралы жинақталған мәліметтер де зерттеушілерді қатты таң қалдырған.

Мысалы, шығыс украиндықтардың шығу тектерінің орыстардың, комилердің, мордовалардың, марийлердің шығу тектерімен бірдейлігі анықталған.

Ал, батыс украиналықтардың генетикалық тектері, тіпті, күтпеген нәтижеде көрінген. Олардың генетикалық қалыптары тура татарлардікімен бірдей қалыпта білінген. Ешқандай да айырмашылық болмаған.

Осылайша, патшалық Ресей және Кеңес тарихшылары негіздеп берген, бірақ осы уақыттарға дейін «шынайы» екендігіне шаң жұқтырылмай жүрген «Шығыс славяндары» атты теорияның, яғни орыстардың, белорустардың, украиндардың түпкі шығу тектері бір өзара бауырлас халықтар екендігінің жалғандығы ашылып қалды [18].

Қорыта айтқанда, еуропалық және орыстық прогресшіл ғылыми басылымдарда жарияланған ғылыми негізділігі жоғары еңбектерде растамаланғандай, түп негіздегі арғы түрктенді халықтар еуразиялық кеңістікте орнықтырған мәдениеттер мен тұрмыс қалыптары адамзаттық өркениетті барынша іргелендіре түскен.

Түп негіздегі арғы түрктенді халықтар ең алғашқылар болып дүниеге бірегей көзқарас пен діни сенімді (Тәңірге табынушылықты) орнықтырды. Нақ солар ең алғашқылар болып жер бетінде ірі мемлекеттер құрды. Қоғамдық өмірді құқықтық негіздерде реттеуді қалыптастырды. Ең алғашқы болып кен өндіріді, металл қорытты, еңбек және соғыс құралдарын темірден жасап пайдаланды. Сөйте жүріп, түп негіздегі арғы түрктенді халықтар ең алғашқы болып адамзат өркениетінің қарыштап дамуына ықпал етуші болып есептелетін технологиялық революцияның жандануына себепші болды.

Осындай, сондай-ақ адамзат қоғамының өркениетті дамуына қосқан өзге де жетістікті үлестері түпкі түрктенді халықтардың болмыстық тарихын жалған ойлардан құрастырылған шөп-шалам мен қоқыстардан тазартып, жаңаша бағамдауларға жол ашуда.

Атажұртта қалған Маң жауынгерлерінің Маң қолы атануы

Жоғарыдағы талдаулар барысында анықтап алғанмыздай, ж.с.д. 14–13-ші мыңжылдықтарда Шығыс Саян тауларында орын алған жанартаулардың атқылауынан, сондай-ақ ж.с.д. 10-шы мыңжылдықта Орталық Азияны түгелге жуық қамтыған қуаңшылықтан жан-жаққа үдере көші-қон түзген аталастарына ілеспей қалған түпкі түрктенді жұрттар бұынғыша атажұрттарында өмірленіп жатты. Солардың бірі Маң жұрты болатын. Маңдар мекендеген өңір Мұзтауды ортасына ала Алтай аймағын Саян таулары баурайларымен жалғастырып жатқан шөбі шүйгін, суы мол құйқалы бір атырап болатын. Өңірде айналасын күркіретіп Енесейге барып құятын Абақан, Үлкен Кем, Кіші Кем, Обь өзенін өз суларымен толықтыратын Катунь, Би және Шуй сарқырамалары ағып жататын. Міне осы өңірді жерсінген Маңдар өсіп-өніп, көбейе түсті. Қияндармен (хяньюндермен)

одақтасып Нгуий (Ngui-go, go-сы қытай тілінде «мемлекет» деген ұғым-түсінікті білдіреді) мемлекетін орнықтырды. Сөйтіп, шығысы – Тұнық мұхиты, теріскейі – тайганың оңтүстігі, батысы – Оңтүстік Сібір, түстігі – Тибет тауларынан Янцзы өзені жағалаулары аралығын сонау есте жоқ замандардан бермен қарай мекендеп келе жатқан әскери күш-қуаты мықты мемлекетті Хунгурлармен иық тірестірді.

Бұрынарақтағы тарихи әдебиеттерде өзектелмеген бұл мәліметті ғылыми айналымға қосқан ескілікті иероглифтерді оқып, мән-мағыналарын түсіндірудің хас шебері қытай оқымыстысы Ван Говей болды. Ол ескілікті тарихи жазылым «Цзячувэньдегі» көне тексттерді аудармалап, ж.с.д. 3-ші мыңжылдықта қазіргі қытайдың батысында түздік Нгуий (Ngui-go) атты мемлекет болғандығын анықтап берді. Сол замандарда, - дейді ол, - барлық арғы түздіктер Нүкіз (нохой, ноғай) атанды. Бірақ барша түздіктер осылай аталғанымен, түп төркінде олардың бәрі хуньюйлерден (хунгурлардан) бұтақтанған жұрттар деп танылатын [19, 34–35-бб.].

Қытай оқымыстысы Ван Говей анықтап берген бұл мағлұмат өзге ғалымдардың еңбектеріндегі мазмұндаулармен де толыға түседі.

Мысалы, - дейді қазақ тарихшысы Ж. Байжумин, - ж.с.д. 3-ші мыңжылдықта қазіргі Қытайдың теріскей-батысында маңдар құрған Нгуий мемлекеті (Ngui-go) мәнжүр тілді орман тайпаларын өздеріне бағындырды. Нгуий (Ngui-go) мемлекеті билігіне өткен мәнжүр тілді орман халықтары маңдардың әскерлерін «маң қолы» деп атамалап кетті. Олардың «Маң қолы» дегендері «Маң әскері» дегендері көрінеді. Себебі көне мәнжүр тілінде «Қол» түсінігі «Әскер» деген ұғымды білдірген. Ерте және орта ғасырлар тарихнамасында далалық халықтар арасында «Моңғол» этнонимді жұрт болғандығы мүлдем аталмайды. Бұл этноним Шығыс хан ордасында оған император лауазымын ұлықтаған құрылтайда ойда-жоқтан туындаған. Ордада тіркелген қытай елшісі генерал Мэн Хунның айтуынша осы құрылтайға дейін «моңғол» деген атауды ешкім білмеген. Құрылтайда Шыңғыс ханды, оның арғы ата-бабаларын көпірте мақтаған ақылгөйлердің бірі «арғы ататек тарихындағы ержүрек мәнвулерді (маңдарды)» еске түсірген. Бұл мақтаудың Шыңғыс ханға ұнағандығы соншалық, ол бірден қарауындағы барша халықты «Маң қол» деп атамалауға бұйрық берген. Келе-келе «маң қол» аталымы тіл өзгерістеріне қарай «Моңғолға» айналған [20, 59–60-бб.].

Бұл баяндама қытай тарихшысы Е Лунь-ли еңбегіне сілтемеленген төмендегі деректік мағлұматпен үйлесе жымдасады.

«Кидандардан ары, теріскейге қарайғы өңірлерде «Маң-го» (Маң мемлекеті) орналасқан. Халқы шөбі шүйгін, суы тұнық жайылымды жерлерді қуалап көшіп-қонып жүреді. Тұрақты мекен-жайлары жоқ. Күмбез тәрізді киіз үйлерде тұрады. Киімдерінің алдыңғы өңірлерін солдан оңға қарай ашады. Ет жеп, қымыз ішеді. Киімді теріден тігіп, жүннен тоқиды. Оларда мүйіз нақышты садақ, ысқырма жебе, сауыт, қылыш, қанжар, семсер, найза, шоқпар, балта, шақан және басқа да ұрыс қарулары мол. Адамдары атқа мықты, садақ тартуға шебер, шоқпар, балта, шақан сілтеуге ұста, жаратылыстарынан жауыз болады. Үнемі ұрыс-керіс іздеп жүреді. Ел тонайды. Барымтаға үйір.

Дегенмен кидандармен соғысуға батпайды. Олармен ауыс-түйіс жасап жылқы, өгіз, қой, ешкі, жүннен тоқылған бұйымдармен сауда-саттық жасайды. Олардың тұрғылықты жерлерінен Ляо мемлекетінің жоғары астанасына дейін 4000 ли (2000 км) болып қалады [21, 304–306-бб.].

Сүй шуда (Суң әулетінің тарихы) былай деп жазылған.

«Солтүстікте өте биік таулар бар. Сол таулардың арғы жағында өз бастауын Цзюйлунь көлінен алып, шығысқа қарай Шицзяньхэ өзені ағады. Осы өзеннің оңтүстігін ала «Мэн-ву» (маңбы) жұрты мекендейді». Осыған қарап Е.И. Кычанов Маң жұртының мекенін былай анықтайды. «Цзюйлунь көлі бұл қазіргі Хулуньчи (Хулунь-нор, Далай-нор) көлі. Бұл көлге Керулен өзені құяды. Ал Ванцзяньхэ өзені бұл Аргунь өзені. Өйткені жазылымға қарағанда

бұл өзен де Цзюйлуңь көлінен ағып шығады. Ал Шизянь дегендері Шилка өзені. Себебі Шилка мен Аргунь өзендері қосылып барып, Хыйшуйге (Амурға) құяды [22, 173–176-бб.].

Маңдар барынша күшейіп тұрған замандарында Аргунь өзені бастау алатын аймақтан шығысқа қарайғы барлық өңірлерге, атап айтқанда, Хыйшуйдің (Амурдың) екі қапталын ала осы өзеннің мұхитқа құяр сағасындағы Бохай мемлекетінің жеріне дейін иеленген. Олар құрған мемлекет аталымы әлі осы уақыттарға дейін әлемдік тарихнамада «Су бойғы маң, кейде моңғол мемлекеті» (Mǎn-bu go) деп жазбаланып келеді. Бірақ бодандығындағы түркі текті халықтардан осы ақиқатты деректі жасырған Ресей өкіметі тарихшыларына бұл мемлекет туралы айтуға тыйым салған. Тек бұрмалап айтып, жазбалауға рұқсат берген.

Сол замандарда маң жауынгерлерін мәнжүрлер өз тілдерінде «маң қолы» /әскері/ деп атамағандары сияқты, маңдардың өздерін де өз тілдерінде көптікті білдіретін –ғыт жұрнағын жалғау арқылы «Маңғыт» деп атамай бастаған. Келе-келе «маңғыт» халықтық аталымға ие болып, этнонимге айналған. Осыдан болар кейіндеу, атап айтқанда, 945-ші жылы жазылған «Цзю Тан шуда» (Көне Таң әулетінің тарихында) Маң жұрты «мэнву» (маңбы), «мэну ши-вэй» (отыз татардың маңы), кейде «маңғыт» деп хаттамаланған.

Ал 1045–1060 жылдары аралығында жазылған «Син Тан шуда» (Жаңа Таң мемлекетінің тарихы) маңдар «мэн-ву» (маңбы жұрты), ал олардың мемлекеті – «Мэн-ву – го» (Су бойғы Маң мемлекеті) деп хатталған [23, 89–90-бб.].

Қорытынды

Сілтемелерден байқалып тұрғандай, Маңдар жаратылыстарынан асқан айбатты, жаугершілік іс-қимылға бейім, өжет, қайтпас мінезді, қайратты, барыстай айбаттанып жауын талқандағанда оларға аяушылық танытпайтын қатыгез жауынгер халық болған. Олар үшін ат үстінен атойлап қылыш сілтеу, шоқпармен не балтамен ұру, немесе найза лақтыру, әсіресе садақ ату үйреншікті әдет-ті. Олар жаулап алған аймақтарда ондаған мемлекеттердің құрылуына ұйытқы болған. Бірқатар жаңа этностық құрылымдардың пайда болып, аяқтануына себепші болған. Яғни ерте дүниеде Таяу Шығыс пен одан арғы өңірлерде бірнеше мемлекеттер аяқтанған. Маң билеушілерінің үйлесімді ұйыстыруы мен ұйымдастыруы нәтижесінде ол мемлекеттер гүлденіп, өркендегені тың фактілік мәліметтер аясында нақтыланды. Көне қытайлық мағлұматтар аясында ерте дүниелік Маң мемлекетінің құрылуы, сол мемлекеттің құрамында болған маньжурлердің маң этнониміне –ғыт жалғамасын жалғап алып, оларды «маңғыт», әскерін өз тілдеріндегі «қолы» ұғым-түсінігімен алмастырып «маң қолы» деп атауы нақтылы жазбалық деректер негізінде талданды. Кейіндеу келе «маң қолы» ұғым-түсінігінің «маңқол» этнониміне айналу тарихы сараланды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бейсенбайұлы Ж. Орталық Азиядағы арғы түрк сипатты мәдениеттер: этнотектік аспектілер. – Астана: Ғылым, 2015. – 468 б.
2. Клесов А. Все лекции о ДНК-генеалогии // You Tube. 15 авг. 2021 г.
3. Рыжков В.А. Солнечный шэйпинг черепа как расообразующий фактор и маркер миграции древнего человека // Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии. Т.3. –2010. – №9. –С. 1416–1602.
4. Закиев М.З. Глубокие этнические корни тюркских народов. – Астана: Кантана Пресс, 2011. – 400 с.
5. Лайпанов К.Т., Мизиев И.М. О происхождении тюркских народов. – Черкасск: Изд. ПАО «ПУЛ», 1993. – 138 с.
6. Нұсқабаев О. Еуразиялық кеңістіктегі түріктекті этникалық түзілімдер // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2021. – №4 (122). – Б. 156–170.
7. Бутанаев В.Я., Худяков Ю.С. История енисейских кыргызов. – Абакан: Изд-во Хакасского гос. университета им. Н.Ф. Катанова, 2000. – 272 с.

8. Кузьмин А.Г. Из предистории народов Европы. [Электронды ресурс]. URL: <https://portal-slovo.ru/history/40415.php> (қаралған күні 23.06.2022)
9. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий: в 4-х томах (в 8 книгах). 2-е изд. – М.: Изд-во восточной литературы, 1963–64. – 2016 с.
10. Аржанников С.Г., Аржанникова А.В., Иванов А.В., Демонтерова Е.И. Легендарный Эргунэ-Кун: исторический этап активизации вулканизма на Жомболокском лавовом поле как причина исхода протомонгольских племен из Восточного Саяна // Известия лаборатории древних технологий. – 2022. – №1. – С. 34–49.
11. Ельницкий Л.А. Скифия евразийских степей. – Новосибирск, 1977. – 278 с.
12. Нұсқабаев О. Байырғы қоңыраттар: Монография. – Түркістан: Тұран, 2022. – 235 б.
13. Калинина Т.М. Сведения ранних ученых Арабского халифата. – М.: Наука, 1998. – 24 с.
14. Дроздов Ю.А. Тюркоязычный период европейской истории. – Ярославль: ООО ИПК «Литер», 2011. – 600 с.
15. Корнелей Тацит. О происхождении германцев и местоположении Германии. Сочинения в двух томах. Т.1. – С.-Петербург: Наука, 1993. – 744 с.
16. Салғараұлы Қ. Күн тегі мен Айдың бауырлары // Түркология. – 2017. – №5. – Б. 95–102.
17. Клесов А. ДНК-генеалогия. Вопросы и ответы // You Tube. День ТВ. 19 июнь 2021 г.
18. Историк отверг связь современных украинцев с Киевской Русью. [Электронды ресурс]. URL: <https://www.gumilev-center.ru/istorik-otverg-svyaz-sovremennykh-ukraincev-s-kievskojj-rusyu/> (қаралған күні 24.06.2022)
19. Худжаев А. Из истории древних тюрков (Сведения древнекитайских источников). – Ташкент: Изд-во «Tafakkur», 2010. – 220 с.
20. Байжумин Ж. Тұран. Адамзат қоғамының тарихына көзқарас. – Алматы: Арыс, 2013. – 264 б.
21. Е Лун-ли. История государства киданей (Цидань го чжи) / Пер., введ. и ком. В.С. Таскина. – М.: Наука, 1979. – 237 с.
22. Кычанов Е.И. Монголы в первой половине XII в. // Дальний Восток и соседние территории в средние века. История и культура востока Азии. – Новосибирск: Наука. Сибирское отделение, 1980. – С. 136–148.
23. Мэн-да бэй лу (Полное описание монголо-татар) Факсимиле ксилографа / Пер. с кит., введение, коммент. и прилож. Н.Ц. Мункуева / Памятники Востока. Т. XXVI. – М., 1975. – 378 с.

REFERENCES

1. Beisenbaiuly J. Ortalyq Aziyadagy argy turk sipatty madenietter: etnotektik aspektiler [Ancient Turkic cultures in Central Asia: ethno-ethnic aspects]. – Astana: Gylym, 2015. – 468 b. [in Kazakh]
2. Klesov A. Vse lekcii o DNK-genealogii [All lectures about DNA genealogy] // You Tube. 15 avg. 2021 g. [in Russian]
3. Ryjkov V.A. Solnechnyi sheiping cherepa kak rasoobrazuiushiy faktor i marker migracii drevnego cheloveka [Solar shaping of the skull as a race-forming factor and a marker of migration of ancient man] // Vestnik Rossiyskoi Akademii DNK-genealogii. T.3. – 2010. – №9. – S. 1416–1602. [in Russian]
4. Zakiev M.Z. Glubokie etnicheskie korni tiurkskih narodov [Deep ethnic roots of the Turkic peoples]. – Astana: Kantana Press, 2011. – 400 s. [in Russian]
5. Laipanov K.T., Miziev I.M. O proishojdenii tiurkskih narodov [About the origin of the Turkic peoples]. – Cherkassk: Izd. PAO «PUL», 1993. – 138 s. [in Russian]
6. Nusqabaev O. Euraziialyq kenistiktegi turikteki etnikalyq tuzilimder [Turkic ethnic formations in the Eurasian space] // Iasau universitetinin habarshysy. – 2021. – №4 (122). – B. 156–170. [in Kazakh]
7. Butanaev V.Ia., Hudiakov Iu.S. Istoriia eniseiskih kyrgyzov [History of the Yenisei Kyrgyz]. – Abakan: Izd-vo Hakasskogo gos. universiteta im. N.F. Katanova, 2000. – 272 s. [in Russian]
8. Kuzmin A.G. Iz predystorii narodov Evropy [From the prehistory of the peoples of Europe]. [Electronic resource]. URL: <https://portal-slovo.ru/history/40415.php> (qaralghan kuni 23.06.2022) [in Russian]
9. Radlov V.V. Opyt slovaria tiurkskih narechii: v 4-h tomah (v 8 knigah) [The experience of the dictionary of Turkic dialects: in 4 volumes (in 8 books)]. 2-e izd. – M.: Izd-vo vostochnoi literatury, 1963–64. – 2016 s. [in Russian]

10. Arjannikov S.G., Arjannikova A.V., Ivanov A.V., Demonterova E.I. Legendarnyi Ergunie-Kun: istoricheskiy etap aktivizatsii vulkanizma na Jombolokskom lavovom pole kak prichina ishoda protomongolskikh plemen iz Vostochnogo Saiana [The legendary Ergune-Kun: the historical stage of the activation of volcanism on the Zhombolok lava field as the reason for the exodus of Proto-Mongol tribes from the Eastern Sayan] // *Izvestiia laboratorii drevnih tehnologiy*. – 2022. – №1. – S. 34–49. [in Russian]
11. Elnickii L.A. Skifiia evraziiskih steppei [Scythia of the Eurasian Steppes]. – Novosibirsk, 1977. – 278 s. [in Russian]
12. Nusqabaev O. Baiyrgy qonyrattar: Monografiia [Indigenous Kungirats: Monograph]. – Turkistan: Turan, 2022. – 235 b. [in Kazakh]
13. Kalinina T.M. Svedeniia rannih uchenykh Arabskogo halifata [Information from early scholars of the Arab Caliphate]. – M.: Nauka, 1998. – 24 s. [in Russian]
14. Drozdov Ju.A. Tiurkoiazychnyi period evropeiskoi istorii [The Turkic-speaking period of European history]. – Iaroslavl: OOO IPK «Liter», 2011. – 600 s. [in Russian]
15. Korneliy Tacit. O proishojdenii germancev i mestopolojenii Germanii. Sochineniia v dvuh tomah. T.1. [About the origin of the Germans and the location of Germany. Essays in two volumes. Vol. 1]. – S.-Peterburg: Nauka, 1993. – 744 s. [in Russian]
16. Salgarauly Q. Kun tegi men Aidyn bauyrlary [The Origin of the Sun and the brothers of the Moon] // *Turkologiya*. – 2017. – №5. – B. 95–102. [in Kazakh]
17. Klesov A. DNK-genealogiia. Voprosy i otvety [DNA genealogy. Questions and answers] // You Tube. Den' TV. 19 ijun' 2021 g. [in Russian]
18. Istorik otverg sviaz sovremennykh ukraincev s Kievskoi Rusiu [The historian rejected the connection of modern Ukrainians with Kievan Rus]. [Electronic resource]. URL: <https://www.gumilev-center.ru/istorik-otverg-svyaz-sovremennykh-ukraincev-s-kievskoj-rusyu/> (qaralgan kuni 24.06.2022) [in Russian]
19. Hudjaev A. Iz istorii drevnih tiurkov (Svedeniia drevnekitaiskikh istochnikov) [From the history of the ancient Turks (Information from ancient Chinese sources)]. – Tashkent: Izd-vo «Tafakkur», 2010. – 220 s. [in Russian]
20. Baijumin J. Turan. Adamzat qogamynyn tarihynda kozqaras [Turan. A look at the history of human society]. – Almaty: Arys, 2013. – 264 b. [in Kazakh]
21. E Lun-li. Istoriia gosudarstva kidanei (Cidan go chzhi) [Ye Lung-li. History of the Khitan State (Qidan Guo zhi)] / Per., vved. i kom. V.S. Taskina. – M.: Nauka, 1979. – 237 s. [in Russian]
22. Kychanov E.I. Mongoly v pervoi polovine XII v. [Mongols in the first half of the XII century.] // *Dalniy Vostok i sosednie territorii v srednie veka. Istoriia i kultura vostoka Azii*. – Novosibirsk: Nauka. Sibirskoe otdelenie, 1980. – S. 136–148. [in Russian]
23. Mien-da bie lu (Polnoe opisanie mongolo-tatar) Faksimile ksilografa [Meng-da bei lu (Full description of the Mongol-Tatars) Facsimile of a woodcut] / Per. s kit., vvedenie, komment. i prilozh. N.C. Munkueva / Pamiatniki Vostoka. T. XXVI. – M., 1975. – 378 s. [in Russian]